

8. TAALUNIVERSALIA

Pieter A.M. SEUREN
(K. U. Nijmegen)

1. INLEIDING

De taalwetenschap heeft zich vanouds op twee fronten bewogen. Enerzijds hebben taalkundigen steeds geprobeerd de specifieke verschijnselen van één of een paar talen precies te beschrijven, historisch, synchron, fonologisch, grammatisch, lexicaal, semantisch, sociolinguïstisch en wat al meer. Anderzijds is er een nimmer aflatende neiging, soms zwakker soms sterker, om iets over de menselijke taal in het algemeen te zeggen, iets wat geldt voor alle talen. Over dit laatste zal in dit opstel iets verder worden uitgeweid.

Het is allerm minst gemakkelijk om op verantwoorde wijze iets te zeggen over de menselijke taal in het algemeen, d.w.z. met enige reële kans op waarheid. Toch hebben linguïsten van alle tijden het nooit kunnen laten om vanuit hun eigen taal, of de door hen beschreven taal of talen, te extrapoleren naar de 'taal' in het algemeen. Een overduidelijk voorbeeld is natuurlijk de in vroeger tijden gangbare extrapolatie vanuit het Latijn naar de menselijke taal. Overigens zijn het niet alleen de linguïsten die aan deze neiging onderhevig zijn. Ook 'gewone' sprekers doen het voortdurend, zij het dat de extrapolatie bij hen meestal de vorm aanneemt van een verabsolutering van hun eigen taal of de door hen geaccepteerde normtaal, hun 'algemeen beschaafd'. Wat daar van afwijkt, wordt beschouwd als minderwaardig, of als slechts 'taal' bij benadering, 'taal' in mindere mate. Hoe vaak horen we ook tegenwoordig niet de mening verkondigen dat dialecten geen grammatica hebben, of dat er in de bush maar een brabbeltaaltje wordt gesproken? Toen ik voor het eerst in Italië kwam, hoorde ik van iemand die geen Italiaans sprak zeggen 'non parla' - 'hij spreekt niet'. Maar als linguïsten doen we het anders: daar gaan we er om te beginnen van uit dat alle taal volledig taal is, ook al zal wellicht blijken dat sommige taal (kindertaal, Pidgins) niet of nog niet volledig taal is. En als linguïsten zullen we proberen het verschijnsel taal zo precies en volledig mogelijk te beschrijven.

Methodologisch ligt hier natuurlijk een enorm probleem. Er zijn op dit moment duizenden verschillende talen op de wereld, en in het verleden zijn er nog veel meer geweest, om van de toekomst maar te zwijgen. Die talen vertonen zeer grote onderlinge verschillen, en we hebben niet de beschikking over een betrouwbare procedure om te beslissen binnen welke grenzen de vele talen der aarde kunnen verschillen. In feite is dit juist een opgave die we ons stellen: een goede theorie van taaluniversalia zal aangeven binnen welke grenzen de talen kunnen verschillen. Op die wijze zal

de theorie voorspellingen kunnen doen over de mate waarin talen kunnen variëren en over het al dan niet mogelijke vóórkomen van bepaalde op zichzelf denkbare verschijnselen. De vraag is echter : hoe krijgen we een betrouwbare theorie van de grond, gegeven de enorme variëteit en gegeven het feit dat geen mens alle talen kan kennen ?

Eén antwoord ligt voor de hand : bestudeer zo veel mogelijk talen, uit zo veel mogelijk windstreken, vergaar zo veel mogelijk feiten over allerlei talen, en probeer te generaliseren. In feite wordt dit ook, vooral de laatste jaren weer, op grote schaal gedaan. Het nederige ambacht van het eenvoudige verzamelwerk is gelukkig in ere hersteld nadat het vele jaren lang was verwaarloosd. En de generaliseringen die men formuleert bereiken thans een kracht en een oorspronkelijkheid zoals nooit eerder tevoren. Toch zou dit antwoord tot weinig leiden als er niet ook een sterke intuïtie was met betrekking tot mogelijke universalia. Men moet die intuïtie niet onderschatten. Zij is bijzonder sterk, en is als methodologisch middel onontkoombaar, ook al weten wij over haar herkomst nog zo weinig. Bij het onderwijs in vreemde talen wordt voortdurend, en meestal impliciet, een beroep op deze intuïtie gedaan, doordat men bepaalde verschijnselen in de vreemde taal intensief laat oefenen, maar op andere niet of nauwelijks de aandacht vestigt, - hoewel er geen overtuigende correlatie is aan te wijzen tussen de intensiteit waarmee verschijnselen worden geoefend en enige objectieve maatstaf van hun complexiteit. Zeer complexe verschijnselen worden vaak helemaal niet geoefend, en heel eenvoudige vergen vaak een flinke dosis training. Heel vaak is het zo dat er van zeer complexe verschijnselen in de vreemde taal niet eens een analyse voorhanden is : men doet bij het onderwijs zonder meer voortdurend een beroep op de intuïtie over algemeen-talige verschijnselen. En dat vaak zonder dat de moedertaal en de vreemde taal in de onderhavige opzichten overeenkomen.

Ook in onze verwachtingen over wat we mogelijkwerwijs in andere talen zullen kunnen aantreffen worden we sterk door onze intuïtie geleid. Fantaseer b.v. eens een taal waarin de equivalenten van *en*, *maar*, *want* en *dis*, nadat ze eenmaal aan het begin van een zin zijn gezet, steeds na elke zeven woorden zouden moeten worden herhaald, op straffe van ongrammaticaliteit. Een dergelijke taal zullen we nooit verwachten in werkelijkheid aan te treffen : de genoemde regel, hoewel op zich genomen eenvoudig, is op de een of andere manier absurd, ook al kunnen we daar geen principiële verantwoording van geven. Anderzijds treffen we wel heel vaak herhalings- of copiëringsregels aan, die veel ingewikkelder te beschrijven zijn dan de eenvoudige herhalingsregel van zoëven. Denk eens aan een zin als 'é ain't never been no good to no woman, not never' (Cockney Engels), waarin de enige echte negatie nog eens vijf keer wordt herhaald, zonder semantische functie maar wel volgens heel specifieke regels. Hoe verbazend is het overigens niet dat een Nederlander, die deze negatiecopiëring toch niet in zijn moedertaal heeft, zo'n regel zonder enige moeilijkheid heel snel aanleert. Blijkbaar verloopt deze negatiecopiëring volgens een procédé dat eigen is aan de menselijke taal, terwijl de herhaling om de zeven woorden van daarnet daartegenin druist. De vraag is : hoe komt dat ? Welke procédés laat de taal toe, en welke niet ?

De intuïtie is echter niet altijd een betrouwbare gids. Soms geeft zij geen antwoord, en soms misleidt zij. Zo zou men kunnen denken dat er talen zijn waarin vraagwoorden achterop komen, zoals ze bij ons voorop komen. Maar voorzover bekend bestaan zulke talen niet.

Belangrijk in deze context is de wijze waarop de universalievraag wordt gesteld. Een naïeve vraagstelling, die lange tijd opgeld heeft gedaan, is de volgende. Men vraagt dan welke of wat voor verschijnselen in alle talen feitelijk voorkomen. Taaluniversalia zijn dan een soort grootste gemene deler van alle talen. Deze opvatting was gemeengoed ten tijde van het structuralisme in de taalkunde (dus van ongeveer 1920 tot 1960). In die periode meende men dat er maar zeer weinig van dergelijke universalia waren, en men beschouwde het als een ideaal van taalkundige wetenschappelijkheid ervan uit te gaan dat alle categorieën in alle talen altijd zullen verschillen. Dat we van b.v. een naamwoord spreken in het Nederlands en ook in het Hindi werd toegeschreven aan overwegingen van praktische convenientie, maar werd strikt genomen als onwetenschappelijk beschouwd. W.S. Allen sprak in 1957, te Cambridge : "It is indeed questionable whether any scheme of universal categories can profitably be established"¹. Omstreeks diezelfde tijd kwamen anderen tot het inzicht dat de vooruitzichten voor een theorie van universalia wel wat beter waren dan Allen dacht. In 1961 werd in de staat New York een conferentie gehouden over taaluniversalia, voorbereid in drie voorafgaande jaren. En hier was men beslist optimistischer. Had niet enkele jaren eerder Roman Jakobson zijn schitterende theorie gepresenteerd van de universele opposities, of 'features', in de fonologie² ? Toch overheerste ook hier nog het idee van de grootste gemene deler. Zo stelt Hockett op deze conferentie (Greenberg 1963 : 3) :

"If the next 'language' on which information becomes available were to lack some feature we have believed universal, we could deny that it was a language and thus save the generalization."

Maar tevens beginnen nu ook andere vraagstellingen op te duiken. Het juist gegeven citaat van Hockett duidt reeds op een zekere onvrede met de oude vraagstelling, die als te beperkt werd gezien. De voorbereiders en organisatoren van de genoemde conferentie van 1961, Greenberg, Osgood en Jenkins, schrijven in een voorafgaand Memorandum dat "the term 'universal' is used here in a somewhat extended sense." (Greenberg 1963 : xviii). Men gaat zich afvragen wat de logische vorm is van een universele bewering over taal (ib. xix). We zien verder een ontwikkeling op gang komen die ertoe leidt dat de universalievraag een omgekeerde formulering krijgt : welke of wat voor verschijnselen komen *nooit* in enige taal voor, ook al zijn ze heel goed te definiëren voor een symboolsysteem ? *Wat zijn de grenzen waarbinnen talen variëren ?* (We betrappen Jakobson op deze conferentie, al op het gebruik van de term 'restrict' (ib. 265) : "Thus in phonemics the combinability of distinctive features into bundles or sequences is restricted and determined by a considerable number of universal implicational rules".) En het uiterst belangrijke begrip van 'implicational universals', of implicatieve universalia, op deze conferentie door Greenberg geïntroduceerd, houdt ook een relativering in ten opzichte van de klasse der 'naïeve' universalia, die per se in alle talen moeten voorkomen.

Implicatieve universalia, zoals gezegd ontdekt door Greenberg, zijn universalia van de volgende logische vorm : "voor alle talen geldt dat, als een taal verschijnsel *a* vertoont, deze taal ook verschijnsel *b* zal vertonen, maar het omgekeerde hoeft niet te gelden". Empirisch onderzoek van grote aantallen verschillende talen heeft inmiddels uitgewezen dat deze soort universalia talrijk en belangrijk is. Verschillende implicatieve schalen zijn, bij wijze van hypothese, de laatste jaren door een groep van linguïsten opgesteld, en we zullen hier in het vervolg verdere aandacht aan besteden.

Op dit moment kunnen we constateren dat, bij de huidige stand van zaken, gewerkt wordt met drie soorten van taaluniversalia : *positieve*, *negatieve* en *implicatieve* taaluniversalia. De positieve zijn dusdanig dat ze in alle talen voorkomen. De negatieve hebben betrekking op de limieten waarbinnen talen kunnen variëren ("er is geen taal dusdanig dat ..."). De implicatieve houden, zoals gezegd, in dat sommige verschijnselen, binnen één taal, noodzakelijk van andere verschijnselen vergezeld gaan.

Alvorens we echter op de feitelijk voorgestelde universalia, uiteraard niet meer dan globaal, zullen ingaan, moet eerst enige aandacht worden besteed aan verderliggende wetenschapstheoretische achtergronden.

2. LEERBAARHEID EN TAALTHEORIE

De taaluniversalia-vraag heeft direct te maken met verdere eigenschappen van de menselijke soort, speciaal de cognitie. Dit inzicht bestond reeds in de Middeleeuwen, en is nooit verloren gegaan. Hield von Humboldt (1836) zich niet bezig met de "Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts" ? De laatste tijd is, na de dorre periode van het behaviourisme, aan dit inzicht weer nieuw leven ingeblazen in het kader van de transformationele grammatica. En wel langs twee, overigens analoge, wegen.

Eenzijds werd, met name door Chomsky, de vraag gesteld naar de leerbaarheid van de verschillende menselijke talen. Aannemend dat een klein kind z'n taal leert via (impliciete) hypothesen, hoe slaagt het erin binnen enkele jaren, en met honderd procent kans op succes, en bovendien via stadia die doen denken aan een standaardprocedure, de taal van zijn omgeving geheel te assimileren ? Hoe kunnen de structuren en processen die het begrip 'kennis van een taal' bepalen in de hersenen van een kind tot stand komen, als er niet een soort 'voorbedrading' aanwezig is die het leerproces in hoge mate stuurt en bepaalt ? Zonder een vrij gedetailleerde voorprogrammering is het, zegt Chomsky, ondenkbaar dat een kind de 'inductieve sprong' zou kunnen maken van het disparate taalmateriaal naar het preciese systeem dat daar achter steekt. Anders gezegd : de massa mogelijke hypothesen voor een symboolsysteem is enorm groot; een kind zou zich, zonder gedetailleerde voorinstructie, daar totaal in verliezen.

Chomsky bracht vervolgens deze allerminst absurde gedachte in verband met het aloude, sinds Plato in de filosofie druk besproken, vraagstuk van de ingeboren kennis, zonder veel aandacht te besteden aan de essentiële verschillen tussen wat we normaal gesproken 'kennis' noemen en het beheersen van een taal. Bij normale kennis kunnen we rapport uitbrengen over de inhoud van de kennis : dat is precies het criterium om na te gaan of we die kennis bezitten. Bij taalkennis kunnen we geen rapport uitbrengen over de inhoud ervan (wat weten wij van de regels van onze grammatica, als gewone sprekers ?). Maar dié kennis stelt ons in staat bepaalde operaties uit te voeren van betekenissen naar vormen en omgekeerd. Er is daarom geen enkele reden om aan te nemen dat een taalleerproces verloopt volgens dezelfde principes als het aanleren van gewone kennis. Op dit punt heeft Chomsky tot grote verwarring der geesten bijgedragen. Bovendien berust zijn teruggrijpen naar een waardig, ver verleden veelal op onvolledige kennis en onjuiste interpretaties (Aarsleff 1970). Voor een verhit debat

over deze kwesties zie men het beroemde 'Symposium on Innate Ideas', in *Synthese* van 1967, verkort opgenomen in Searle (1971 : 121-144).

Als we echter de kwestie op de keper beschouwen, dan gaat het er alleen maar om dat de assumptie van een species-specifiek taalvermogen helpt verklaren waarom, binnen zeer brede marges, het taalverwervingsproces altijd succesvol is en altijd volgens vaste stadia verloopt. Een theorie van taaluniversalia kan aldus gezien worden als een theorie van een dergelijk taalvermogen. Hoe meer universalia we met succes kunnen formuleren, hoe dichter we zijn bij een begrip van het taalverwervingsproces. Aldus gezien, is de kwestie niet zo erg controversieel.

In samenhang hiermee staat de meer tijdsgebonden vraag omtrent de 'kracht' (power) van een taaltheorie. Na 1965 begon, in kringen van transformatie-neel-taalkundigen, het besef te dagen dat de beschrijvingsmiddelen die zoal in de TG gebruikt werden een bonte collectie vormden. Peters & Ritchie (1971) stelden daar eens een inventaris van op en onderzochten de mathematische eigenschappen van de aldus tot stand gekomen verzameling transformationele beschrijvingsmiddelen. Zij concludeerden dat taalkundigen zich in feite geen enkele restrictie oplegden wat het transformeren aanging : alle mathematisch mogelijke middelen werden aanvaardbaar geacht. De bestaande theorie was derhalve te krachtig. Of liever, het was nodig universele restricties te formuleren die de grenzen bepaalden waarbinnen talen kunnen variëren.

Zulke restricties kunnen dan gezien worden als een reflectie van het op leerbaarheidsgronden aangenomen voorgeprogrammeerd taalverwervingsvermogen. Maar tegelijkertijd verschaffen zij een extra criterium, tot dan toe niet gebruikt, om beschrijvingsvoorstellen, of beschrijvende hypothesen, voor bepaalde constructies in bepaalde talen ten opzichte van elkaar te vergelijken en te evalueren. Gegeven een aantal tot nog toe goed gevalideerde universele restricties, b.v. op de vorm van grammaticaregels, kunnen we twee concurrerende beschrijvingsvoorstellen voor dezelfde verschijnselen toetsen aan die restricties. We kunnen nagaan welke van de twee beter past in het geheel van onze tot nog toe opgebouwde kennis of theorie van de menselijke taal. De beter passende hypothese wordt dan behouden en de slechter passende wordt, voorlopig althans, verworpen.

Nu was Ross (1967) al begonnen met het formuleren van een aantal voorlopige universele restricties op grammaticaregels. Zijn Complex-NP-Constraint en zijn Coordinate-Structure-Constraint zijn, met name, beroemd geworden en inspireren nog steeds vele grammatici. De bevindingen van Peters & Ritchie pasten goed in dit kader, en het is te begrijpen dat, in het kamp der transformationele grammatici, een ware wedren ontstond om allerlei restricties te bedenken die dan als 'universeel' aangeprezen werden. We zien aldus een kring van getrouwen ontstaan rondom de figuur van Chomsky, die, onder het controlerend oog van de meester, in snelle opeenvolging een enorme hoeveelheid 'universele' restricties debiteren en vervolgens verwerpen of vervangen door nog algemenere, nog sterkere restricties. De door Chomsky geleide school van autonome syntactici, met als hoofdzetel het MIT, wordt thans volledig beheerst door de drang universele restricties op regels te formuleren. Men is in de ban van een soort goudkoorts en heeft normale proporties nogal uit het oog verloren. Hier is sprake van een, hopelijk tijdelijke, uitwas.

Maar laten we in de volgende paragraaf deze zaken nader bekijken.

3. POSITIEVE EN NEGATIEVE UNIVERSALIA IN DE TG

Zoals boven gezegd, werd de studie van taaluniversalia nogal verwaarloosd in de periode van het structuralisme, d.w.z. tot ongeveer 1960. Dit geldt nog het minst voor de centrale figuur in het structuralisme, de Amerikaan Leonard Bloomfield. Deze heeft in zijn boek *Language* (1933), dat absoluut bepalend is geweest voor het beeld van de huidige taalkunde, een aantal zeer algemene universalia geformuleerd, die in hoge mate door later onderzoek zijn bevestigd. Bloomfield was de eerste die in taalbouwsels, met name zinnen, een hiërarchie van constituenten zag, weer te geven als een boomstructuur³. Dit universele wordt thans als triviaal beschouwd, maar het is duidelijk dat zonder dit universele de gehele hedendaagse taalkunde onbestaanbaar zou zijn.

De TG, voornamelijk ontwikkeld en gepropageerd door Chomsky vanaf 1957, is ontstaan uit de behoefte om op systematische wijze boomstructuren aan zinnen toe te kennen. Nadat Chomsky's leermeester Zellig Harris (1951) had getracht, met weinig succes, om via systematische analyseprocedures aan zinnen boomstructuren toe te kennen, opperde de jonge Chomsky het idee om hetzelfde te proberen via generatieve herschrijffregels. Het werd hem langs deze weg duidelijk, wat ook al aan oudere linguïsten sinds 1950 gebleken was⁴, dat een karakterisering van boomstructuren van zinnen het beste transformationeel kon geschieden. Ik zal op dit aspect van de grammaticeatheorie hier niet nader ingaan : de lezer zij verwezen naar het hoofdstuk over syntaxis (Hoofdstuk 5 in deze bundel).

In deze context is slechts van belang dat in de vroegere stadia van de TG het probleem der universalia niet of nauwelijks expliciet aan bod kwam. In zijn *Aspects* van 1965 begint Chomsky het probleem wat beter in focus te brengen. Op pp. 27-30 maakt hij een onderscheid tussen 'substantive' en 'formal' universalia. De eerste zijn universalia die als item in lijsten zijn onder te brengen, en de theorie stelt dan dat alleen de items uit die lijsten in de verschillende talen voorkomen. Elke taal maakt zijn 'keuze' uit de universele lijsten van 'substantive' universalia. De formele universalia, daarentegen, zijn abstracter van aard en hebben betrekking op structuren en processen, op regels dus. Als voorbeeld van een formeel universele geeft Chomsky in 1965 de eigenschap van grammatica's dat zij dieptestructuren transformeren tot oppervlaktestructuren. In dit stadium maakt Chomsky nog geen duidelijk onderscheid tussen wat wij hier positieve en negatieve universalia hebben genoemd. Het verschil tussen verschijnselen die per se in elke taal voorkomen en die welke per se in geen enkele taal voorkomen, staat in 1965 nog niet scherp in beeld.

Later, met name door het invloedrijke en voortreffelijke werk van Chomsky's leerling Ross (1967), wordt dit onderscheid helder gesteld. Maar nu komt ook de theorie der universalia terecht in een strijd die binnen het kamp der TG-linguïsten ontbrandt. Vanaf ongeveer 1967 is er sprake van een splitsing binnen de TG. De ene school, die der interpretatieve semantiek, of liever autonome syntaxis, verwerpt de idee dat de syntactische dieptestructuur van zinnen ook tegelijkertijd de onderliggende semantische analyse is. De andere school, de zg. generatieve semantiek, of beter, semantische syntaxis, stelt dat voor elke zin de semantische analyse ook tegelijk de syntactische dieptestructuur is. Aan beide opvattingen beantwoorden zeer verschillende wijzen van beschrijven van grammaticale verschijnselen. Bij de semantische syntaxis is voorts een meer directe belangstel-

ling voor echte semantiek waar te nemen, terwijl de semantiek bij de autonomisten wazig en op de achtergrond blijft. Wat bij de autonomisten, geleid door Chomsky, en gecentreerd aan het MIT, steeds sterker op de voorgrond treedt, is juist de drang naar universele restricties op grammaticaregels. Men kan veilig stellen dat de ontwikkeling van de grammaticatheorie rond Chomsky van 1970 tot heden, de zg. EST-richting ('extended standard theory'), geheel en al in het teken staat van het formuleren van negatieve universalia binnen de syntaxis. Voor positieve universalia is nauwelijks belangstelling meer, om van de zeer belangrijke implicatieve universalia maar niet te spreken. Ook andere dan syntactische universalia krijgen nauwelijks aandacht. Verder wordt elke andere theorie of benadering, die niet in even sterke mate wordt gekenmerkt door het criterium der negatieve syntactische universalia, gebrandmerkt als 'unrestricted', en derhalve als waardeloos. Men name de semantische syntaxis wordt verweten dat zij aan het universalia-probleem geen of te weinig aandacht heeft besteed.

Wij zullen dit beeld enigszins recht moeten trekken. Terwijl het ongetwijfeld weer aan is dat in de semantische syntaxis geen of weinig aandacht is besteed aan de genoemde negatieve syntactische universalia, moet daartegenover toch met nadruk worden gesteld dat positieve semantisch-syntactische universalia daar juist zeer sterk in de aandacht hebben gestaan, met name in het werk van McCawley⁵. McCawley verdedigt de theorie dat de semantisch-syntactische diepstructuren van zinnen in alle talen volledig weer te geven zijn in termen van slechts drie categorieën : S(sentence), V(verb) en NP(noun phrase). Alle andere categorieën zijn afgeleid in de zin dat ze tot stand komen als gevolg van transformaties. Deze theorie houdt niet alleen een bewering in t.a.v. de syntaxis : nl. dat een verantwoorde syntaxis inderdaad zulke diepstructuren tot goede oppervlaktestructuren zal transformeren. Ze houdt tevens een uiterst belangrijke semantische bewering in t.a.v. de menselijke taal. Dit is de bewering dat alle semantische verschijnselen kunnen worden verantwoord in het kader van subject-predikaat-verbindingen.

Deze laatste bewering is zeer stoutmoedig, doch heeft op allerlei wijzen frappante bevestiging gevonden. Zij houdt onder meer in dat alle lexicale betekenissen in feite, d.w.z. semantisch gesproken, predikaten zijn. Niet alleen de gewone werkwoorden, maar ook adjectieven, substantieven ('HOND' is een predikaat toepasselijk op bepaalde dieren), adverbia, zelfs neven- en ondergeschikte voegwoorden. Deze laatste worden behandeld als abstracte predikaten met proposities als argumenten. Het grote voordeel van een dergelijke theorie is dat op deze wijze een uniforme, zich steeds repeterende procedure gegeven kan worden om van semantische structuren tot waarheidswaarden te geraken, gegeven bepaalde standen van zaken. De 'echte' semantiek komt hierdoor dus een belangrijke stap verder.

Door de veel te sterke nadruk op alleen negatieve en alleen syntactische universalia, veroorzaakt door de wat al te luidruchtige publiciteit die van het MIT steeds is uitgegaan, is nooit in voldoende mate onderkend dat de theorie der semantische syntaxis, en speciaal die van McCawley, in hoge mate wordt gekenmerkt door het streven om universalia te formuleren, zij het dat de gezochte universalia positief zijn, en slechts ten dele syntactisch. Dit wil uiteraard niet zeggen dat het geen zin zou hebben om, ook in de semantische syntaxis, te zoeken naar negatieve syntactische universalia, naar restricties op transformaties dus. Aan dit laatste aspect

is inderdaad te weinig aandacht besteed, en de tijd lijkt rijp om in die richting onderzoek te gaan verrichten.

Het is spijtig te moeten constateren dat de universeel bedoelde restricties die in de afgelopen negen jaar in groten getale door de EST-aanhangers de wereld in zijn gestuurd, in het algemeen niet tegen de feiten bestand zijn gebleken. Dit is mede te wijten aan de omstandigheid dat deze linguïsten zich, vooral in het begin, te eenzijdig op het Engels concentreerden en andere talen grotendeels buiten beschouwing lieten. De laatste tijd is hier zeker een duidelijke kentering opgetreden, en er zijn zelfs tekenen die erop wijzen dat in dit opzicht inmiddels een radicale correctie heeft plaatsgevonden, die ongetwijfeld tot even radicale wijzigingen in de theoretische standpunten betreffende universalia aanleiding zal moeten geven.

Verreweg de meeste in dit kamp voorgestelde universalia hebben betrekking op verplaatsing van elementen naar links of naar rechts in de zin. Deze verplaatsingen worden universeel onderworpen aan restricties die zijn geformuleerd ófwel in termen van boomstructuur, ófwel in termen van zg. oppervlaktefilters⁶. Een typisch voorbeeld is een oppervlaktefilter, gegeven in Chomsky & Lasnik (1977 : 451) :

*[\bar{S} that [_{NP} e] ...], unless \bar{S} or its trace is in the context : [_{NP} NP___ ...]

D.w.z., geen element mag verplaatst worden vanuit een NP-positie onmiddellijk volgend op *that* (of het daaraan in welke taal dan ook beantwoorde element) als voegwoord van een complementszin, en dus niet van relatieve bijzinnen (want die volgen direct op een NP). Hiermee willen de auteurs verklaren, op grond van een universeel principe, waarom (1) wel en (2) niet grammaticaal is :

- (1) Who do you think saw John ?
- (2) *Who do you think that saw Bill ?

Immers, het vragende *who* is uit de subjectpositie van de bijzin naar voren geplaatst, en dat kan alleen als er in de oppervlaktestructuur geen *that* staat aan het begin van de bijzin. Helaas echter gaat dit voor b.v. het Spaans en het Italiaans niet op :

- (3) ¿Quién creíste que vio a Juan ?
- (4) Chi credi che ha visto Gianni ?

Dit wordt, voor het Spaans althans, inderdaad opgemerkt (p. 452), en tevens wordt opgemerkt dat in het Frans, in zulke gevallen, *que* verandert in *qui* :

- (5) Qui crois-tu qui a vu Jean ?

Dit laatste wordt als bevestiging van het filter aangevoerd. En het afwijkende Spaans (en, zij het ongenoemd, het Italiaans) wordt 'gered' als natuurlijke taal door de verklaring (p. 452) dat het filter "is valid for all languages that do not have a rule of Subject-Pronoun Deletion, and only these".

Dit zou echter het Nederlands, om maar een voorbeeld te noemen, tot een

onnatuurlijke taal maken, daar het Nederlands zonder meer toelaat (in twee betekenissen, waarvan één hier relevant is) :

(6) Wie geloof je dat Jan gezien heeft ?

Het Nederlands heeft immers geen deletie van het subject-pronomen, en toch laat het (6) toe in de betekenis dat *wie* subject is van de bijzin. Ook dit wordt opgemerkt, zij het slechts in een voetnoot

"Perlmutter cites Dutch as an apparent exception ..., on the basis of data that are in fact restricted to certain dialects. But even for these dialects there seem to be reasonable alternative analyses, under which they too fall under the generalization."

Men merkt op hoe dit lastige feit in een voetnoot is weggestopt, en verder tot de status van 'certain dialects' wordt gedegradeerd (wat niet waar is, en hoe dan ook niets zou uitmaken), en hoe tenslotte een beroep wordt gedaan op niet genoemde 'alternative analyses'. Het zal duidelijk zijn dat het hier besproken filter in hoge mate is gesuggereerd door de idiosyncrasieën van het Engels, en onmiddellijk sneuvelt zodra meer talen worden geïnspecteerd⁷.

Dit is het treurig lot van verreweg de meeste der voorgestelde universele restricties. De plaats ontbreekt om veel voorbeelden te geven. Heel kort nog een tweetal. In Chomsky (1973) vinden we de zg. Specified Subject Constraint, die verbiedt materiaal te verplaatsen over een lexicaal gespecificeerd subject van een ingebede S-constructie of een NP-constructie heen. (Ook NP's worden geacht subjecten te bezitten, als in *Jans boek* = het boek dat Jan bezit/geschreven heeft.) Zo zou verklaard worden :

(7) Who did you see a picture of ?

(8) *Who did you see John's picture of ?

Deze restrictie is echter te zwak en te krachtig⁸. Te zwak, blijkens gevallen als :

(9) *Van wie zag je die foto's ? *Who did you see those pictures of ?

(10) *Waar heb je een trein naartoe vermeld ?

Uit (9) en (10) valt op te maken dat hier iets heel anders aan de hand is dan de genoemde restrictie. Voorts blijkt de restrictie te sterk, blijkens b.v. :

(11) J'en ferai goûter ce monsieur-là.

(12) Ik geloof niet dat Jan of Piet te laat waren.

In (11) is het pronominale *en* verplaatst over het subject van de ingebede S-constructie heen. In (12) wijst het meervoudige *waren* erop dat de onderliggende vorm van de bijzin een meervoudig subject had, *Jan en Piet*, waarbij de negatie in de bijzin stond : "Ik geloof dat Jan en Piet niet te laat waren". De negatie is, via NEG-Raising, naar de hogere S verhuisd, en *en* is veranderd in *of*. Deze plausibele beschrijving zou door de (ongewenste) Specified Subject Constraint onmogelijk worden⁹.

Als laatste voorbeeld een restrictie geformuleerd in Koster (1978), inhoudend dat er een hiërarchie van zinsdelen zou bestaan van subject over

indirect object naar direct object, en dat een 'lager' zinsdeel nooit links van een 'hoger' kan staan, dus b.v. een indirect object nooit links van een subject. (Terwille van de beknoptheid zal ik niet verder ingaan op details of op de verbanden van deze restrictie met Koster's verdere theorieën.) Nu merkt Koster op (p. 158) dat het Nederlands gevallen kent als :

(13) Ik denk dat hem de boeken bevallen.

(14) Ik denk dat haar de ergste rampen zullen overkomen.

Maar niet :

(15) *Ik denk dat hem Jan het boek zal geven.

Welnu, hoewel (15) overeenkomt met de restrictie, zijn (13) en (14) ermee in strijd. Koster constateert voorts (p. 159) dat de vooropplaatsing van een pronominaal indirect object beperkt is tot een kleine klasse van werkwoorden, en hij stelt voor in (13) en (14) het subject op te vatten als direct object, zodat de restrictie wordt gered. Deze enigszins onthutsende stap wordt dan gerechtvaardigd op twee gronden. Ten eerste wordt gesteld dat de kleine klasse van verba in kwestie de voltooide tijden steeds met *zijn* en niet met *hebben* vormt. Dit is dan aanleiding tot het zoeken van een overeenkomst met het passief, dat immers ook z'n voltooide tijden met *zijn* vormt (een 'crucial fact' genoemd op p. 161). Dit leidt dan meteen tot de hypothese :

'Subjects of *be*-verbs with IO-objects are underlying DOs.' (p. 161)

zonder dat wordt verklaard hoe zulke onderliggende structuren functioneren of aan welke restricties zij onderhevig zijn. Ten tweede wordt gesteld (pp. 163/4) dat bij paren van causatief-intransitief-verba in het Nederlands de laatste steeds met *zijn* vervoegd worden, hetgeen Koster een vergelijking met ergatieve talen ontlokt.

Hoewel Koster spreekt van een 'well-motivated, uniform explanation' (p. 164), valt meteen te zien dat dit fragiele bouwwerk bij een ademstoot omvalt. Immers, wat het eerste argument betreft, we hebben toch ook zinnen als :

(16) Ik vind dat haar die jas goed past/staat.

waar *passen* of *staan* met *hebben* vervoegd worden. En wat te zeggen van het Duits, waar we de vooropplaatsing van het pronominaal indirect object heel vaak aantreffen :

(17) Ich meine, dass ihm die meisten Leute nichts zutrauen werden.

(18) Ich habe gesagt, dass ihm der Mann das Buch nie geben wird.

Dan, wat het tweede argument aangaat, heeft het Nederlands niet ook *koken* in zowel causatieve als intransitieve betekenis, en is het hulpwerkwoord van de actieve voltooide tijden niet steeds *hebben* ?

De drie gegeven voorbeelden zijn ,helaas, representatief : verreweg de meeste der in EST-kringen voorgestelde negatieve syntactische universalia zijn ondeugdelijk. Een positieve uitzondering wordt gevormd door de zg. subagency constraint, ontworpen door Chomsky (1973). Deze verbiedt beweging vanuit een van een NP afhankelijke constituent, en is derhalve een uit-

breiding op Ross' complexe-NP-restrictie. Het schijnt inderdaad dat deze restrictie steeds op verrassende wijze wordt bevestigd. Voor het merendeel der voorgestelde restricties geldt echter dat de kwaliteit omgekeerd evenredig is aan het aantal en de ijver waarmee ze worden geproduceerd.

Dat hier niettemin betrekkelijk veel ruimte is ingeruimd voor dit te slechte werk, is uitsluitend te wijten aan de prominente plaats die het inneemt in discussies en tijdschriften¹⁰.

4. IMPLICATIEVE UNIVERSALIA

Van geheel andere aard is het werk dat de laatste acht à negen jaar is gedaan op het gebied van implicatieve universalia. Dit werk wordt in het algemeen niet verricht in strikte dienstbaarheid aan een bepaalde, tevoren gegeven theorie. Integendeel, hier is veel meer sprake van open inductie. Hoewel geen inductie mogelijk is zonder voorafgaande theorie- en hypothesevorming, is aanzienlijke variatie mogelijk in het aandeel van respectievelijk a priori theorie en inspectie der feiten. Degenen die zich toeleggen op het formuleren van implicatieve universalia streven naar een zo groot mogelijk theoretische neutraliteit en een zo volledig mogelijke inspectie der gegevens. Grove en onverantwoorde slordigheden, zoals geconstateerd bij de EST-groep, behoren niet tot de gangbare procedures.

Implicatieve universalia zijn, zoals gezegd, van de volgende logische vorm : "voor alle x geldt dat, als x een taal is, dan, als x verschijnsel *a* heeft, dan heeft x ook verschijnsel *b*". Ze onderscheiden zich van positieve universalia ("voor alle x geldt dat, als x een taal is, dan heeft x verschijnsel *a*") en van negatieve universalia ("voor alle x geldt dat, als x een taal is, dan heeft x verschijnsel *a* niet"). De eerste die een theorie van implicatieve universalia ontwierp was Greenberg (1963).

In zijn eigen bijdrage tot Greenberg (1963) stelt Greenberg enkele implicatieve universalia voor met betrekking tot woordvolgorde. Hij onderscheidt de volgende hoofdtypen van talen : VSO, SVO en SOV (p. 77). Dan stelt hij (p. 78) : als een taal tot het VSO-type behoort, dan heeft zij preposities en niet postposities. Voorts (ib.) : als een taal preposities heeft, dan volgt de prepositionele genitiefconstructie op het hoofdnomen, en niet omgekeerd. Dus : als een taal tot het VSO-type behoort, dan volgen prepositionele genitiefconstructies op het hoofdnomen. Ook b.v. (p. 83) : als een taal tot het VSO-type behoort, dan worden vraagwoorden voorop geplaatst. In SOV-talen is er nooit een dergelijke regel waardoor vraagwoorden op een vaste plaats komen. In totaal geeft hij 45 dergelijke universalia.

Deze hypothesen zijn gebaseerd op een nauwkeurige inspectie van 30, onderling zeer verschillende, talen, en worden gepresenteerd als slechts voorlopig. Greenberg opent zijn artikel met de volgende zinnen :

"The tentative nature of the conclusions set forth here should be evident to the reader. Without much more complete sampling of the world's languages the absence of exceptions to most of the universals asserted here cannot be fully assured." (p. 73)

In twee appendixen geeft hij een overzicht van zijn data.

Hawkins (1979) onderwerpt de data-appendixen van Greenberg aan een nauwkeurig onderzoek, en formuleert t.o.v. Greenberg verdere en verbeterde universalia, zoals de volgende (pp. 626-628) :

- (I) In een SOV-taal waar het adjectief voor het nomen staat, staat ook de (prepositionele) genitief voor het nomen. Staat het adjectief achter het nomen, dan ook de genitief.
- (II) Als een taal preposities (en geen postposities) heeft, en als het adjectief volgt op het nomen, dan volgt ook de genitief op het nomen. Maar als een taal postposities heeft, en het adjectief komt voor het nomen, dan ook de genitief.
- (III) Als een taal preposities heeft en de genitief volgt het nomen, dan volgt ook de relatieve bijzin het nomen.
- (IV) Als een taal preposities heeft, en het possessief adjectief volgt het nomen, dan komt ook het beschrijvend adjectief na het nomen.
(p. 636)

Belangrijk werk is verricht door Comrie en Keenan (1977, 1979, 1979). Op grond van een gedetailleerd onderzoek van ongeveer vijftig zeer verschillende talen, en wel speciaal met het oog op de mogelijkheid, in die talen, tot het vormen van relatieve bijzinnen, kwamen zij tot de conclusie dat er een universele hiërarchie van zinsdelen bestaat onder het opzicht van relatieverbaarheid. Zij spreken van de 'accessibility hierarchy' (1977 : 66), die er als volgt uitziet :

SU > DO > IO > OBL > GEN > OCOMP

D.w.z. subjecten zijn relatieverbaar in alle talen. Een deelklasse daarvan zijn de talen die ook het direct object kunnen relativeren. Een deelklasse daarvan vormen die talen waarin ook het indirect object te relativeren is. En zo verder voor andere verbogen zinsdelen (OBL), en tenslotte voor het object van de comparatief (OCOMP), als in :

- (19) This is the man nobody is taller than.

Als dus een taal b.v. toelaat dat het indirect object gerelativeerd wordt, dan zullen in die taal ook het direct object en het subject te relativeren zijn, maar niet noodzakelijk ook OBL en/of OCOMP. We hebben hier dus een duidelijke implicatieve scala. Er treden wat complicaties op doordat in verschillende talen een andere strategie wordt toegepast naargelang SU dan wel DO dan wel IO dan wel de andere categorieën gerelativeerd worden. Doch deze complicaties worden met zorg en elegant behandeld. De hiërarchie blijft keurig stand houden. Speciaal in Comrie & Keenan (1979) wordt hier aandacht aan besteed. Daar wordt tevens de mogelijkheid besproken van extrapolatie van de accessibility hierarchy voor relatieve bijzinnen naar andere delen der grammatica's der verschillende talen.

Het behoeft nauwelijks betoog dat dit werk belangrijk is voor ons inzicht in de menselijke taal, los van de vraag welke specifieke theorie hiermee het meest gediend is. Comrie & Keenan merken op (1979 : 649) dat sommigen de neiging hebben gehad hun werk onder te brengen bij de theorie der Relationele Grammatica, sinds 1974 ontwikkeld door Postal en Perlmutter. Hun commentaar daarbij is (1979 : 649-650) :

"The two works were done quite independently, and with different motivations ... It was indeed rewarding to see that independently motivated and conducted research led to one very similar result

(in addition to many different results). This convergence would have been obscured if, in our 1977 article, we had elaborated similarities and differences in the two works."

De studie der taaluniversalia staat nog in haar kinderschoenen. Er is geen sprake van dat we, nog maar bij benadering, een overzicht hebben van de universele structuur van de menselijke taal in de semantiek, de grammatica, het lexicon, de fonologie. Grote en veelomvattende 'claims' op dit gebied kunnen een belangrijke functie hebben, mits zij abstract genoeg zijn en theoretisch welgefundeerd. Daarnaast echter is waardering nodig voor het moeizame handwerk van het detailonderzoek van grote hoeveelheden materiaal in allerlei talen. Met dankbaarheid en respect zij hier verwezen naar het vele, moeizame werk dat in het verleden, tot ongeveer 1920 (toen de toewijding en de waardering blijkbaar begonnen te tanen), is verricht door talloze bestuursambtenaren, geloofsverkondigers en andere belangstellenden, die veelal bijzonder perceptieve en gedegen beschrijvingen hebben geleverd van een verrassende collectie moeilijk toegankelijke talen in alle werelddelen. Het is goed te zien dat de afgelopen tien jaar de waardering voor hun werk weer sterk is gestegen.

NOTEN

1. In Strevens (1966 : 8).
2. Voorbereid in Jakobson (1942), en gepresenteerd in Jakobson, Fant & Halle (1951) en Jakobson & Halle (1956).
3. Het is niet onwaarschijnlijk dat Bloomfield dit idee heeft ontleend aan Wundt, door wie hij in een vroeger stadium van zijn leven sterk was beïnvloed.
4. Met name aan Harris en Hockett.
5. Voor een representatieve bundeling van zijn werk, zie McCawley (1973).
6. Zie b.v. Chomsky (1976) en Chomsky & Lasnik (1977). Voor een goed leesbare samenvatting, zie de Geest (1978).
7. Voor een gedetailleerde kritiek op het onderhavige oppervlaktefilter, waar ook het Nederlands de volle aandacht krijgt, zie Maling & Zaenen (1978).
8. Zie ook Bach & Horn (1976 : 272) : "We have considered a number of direct counterexamples to the Specified Subject Condition. We can also argue against it on the grounds that it is not strong enough to block examples like the following, ...". Zie eveneens Postal (1976 : 170-179).
9. Zie Seuren (1974) voor verdere details.
10. Voor een uitvoerige kritiek op andere, hier niet besproken elementen in het werk van de EST-groep, met name op de zg. 'sporetheorie', zie Postal & Pullum (1978).

BIBLIOGRAFIE

- Aarsleff, H. (1970), The History of Linguistics and Professor Chomsky, *Language* 46.3, 570-85.
- Bach, E. en Horn, G.M. (1976), Remarks on 'Conditions on Transformations', *Linguistic Inquiry* 7.2, 265-299.
- Bloomfield, L. (1933), *Language*, New York : Holt.
- Chomsky, N. (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge Mass. : MIT-Press.
 (1973), Conditions on Transformations, in : S. Anderson & P. Kiparsky (eds.), *A Festschrift for Morris Halle*, New York : Holt, Rinehart & Winston, 232-288.
 (1976), Conditions on Rules of Grammar, *Linguistic Analysis* 2.4, 303-352.
- en Lasnik, H. (1977), Filters and Control, *Linguistic Inquiry* 8.3, 425-504.
- Comrie, B. en Keenan, E.L. (1979), Noun Phrase Accessibility Revisited, *Language* 55.3, 649-664.
- Geest, W. de (1978), *Linguïstische Theorievorming in de Jaren Zeventig*, UFSAL, Brussel.
- Greenberg, J.H. (1963), Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements, in : J.H. Greenberg (ed.), *Universals of Language*, Cambridge Mass. : MIT-Press, 73-113.
- Harris, Z. (1951), *Methods in Structural Linguistics*, Chicago : University of Chicago Press.
- Hawkins, J.A. (1979), Implicational Universals as Predictors of Word Order Change, *Language* 55.3, 618-648.
- Humboldt, W. von (1836), *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlijn : Dümmler. (Fascimile 1968, Bonn : Dümmler.
- Jakobson, R. (1942), *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*, Uppsala : Universitets Arsskrift. (Vertaling : *Child Language, Aphasia and Phonological Universals*, Den Haag : Mouton, 1968.)
- Fant, C.G.M. en Halle, M. (1951), *Preliminaries to Speech Analysis. The Distinctive Features and their Correlates*, Cambridge Mass. : MIT-Press.
 en Halle, M. (1956), *Fundamentals of Language*, = *Janua Linguarum* 1. Den Haag : Mouton.
- Keenan, E.L. en Comrie, B. (1977), Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar, *Linguistic Inquiry* 8.1, 63-99.
 (1979), Data on the Noun Phrase Accessibility Hierarchy, *Language* 55.2, 333-351.
- Koster, J. (1978), *Locality Principles in Syntax*, Dordrecht : Foris Publications.
- Maling, J. en Zaenen, A. (1978), The Nonuniversality of a Surface Filter, *Linguistic Inquiry* 9.3, 475-497.
- McCawley, J.D. (1973), *Grammar and Meaning. Papers on Syntactic and*

Semantic Topics, Tokyo : Taishukan Publishing Cy.

- Peters, P.S. en Ritchie, R.W. (1971), On Restricting the Base Component of Transformational Grammars, *Information and Control* 18, 483-501.
- Postal, P.M. (1976), Avoiding Reference to Subject, *Linguistic Inquiry* 7.1, 151-182.
- Postal, P.M. & Pullum, G. (1978), Traces and the Description of English Complementizer Contraction, *Linguistic Inquiry* 9.1, 1-29.
- Ross, J.R. (1967), *Constraints on Variables in Syntax*, MIT-Proefschrift.
- Searle, J.R. (ed.) (1971), *The Philosophy of Language*, Oxford : Oxford University Press.
- Seuren, P.A.M. (1974), Negative's Travels, in : Seuren (ed.), *Semantic Syntax*, Oxford : Oxford University Press, 183-208.
- Stevens, P.D. (ed.) (1966), *Five Inaugural Lectures*, Oxford : Oxford University Press.